

NAŠ DALJNI BLIŽNJI SVET

Arnaldo
Bressan

Ciril Zlobec. Poskus obmejnega portreta

Arnaldo Bressan, ta trenutek med Italijani prav gotovo najprizadevnejši in najuspešnejši posredovalec slovenske literature, je svoje eseje o slovenskih pisateljih in pogovore z nekaterimi sodobniki zbral v posebni knjigi, *Pustolovščine besede*, ki bo hkrati izšla pri milanski založbi Il saggiatore, v prevodu pa pri koprski Lipi. Slovenska in italijanska izdaja knjige se po svoji vsebini in ureditvi le neznatno razlikujeta (podnaslov *Lipine je Slovenski eseji, italijanske pa Slovenski in tržaški eseji*), osrednji spis v obeh je obsežen esej-biografija, posvečen Cirilu Zlobcu, ki ga je avtor označil kot »poskus obmejnega portreta«, Zlobčevo človeško in pesniško usodo postavlja namreč v socialni in politični okvir Primorske pod fašistično Italijo in po tej poti raziskuje tudi usodo slovenske besede v času in razmerah, ko zunaj najožjega družinskega kroga ni imela pravice do življenja. Doslej smo v tej rubriki objavili tudi druge Bressanove eseje o slovenski literaturi (pet esejev o Cankarju in enega o Rebuli), tokrat pa smo odbrali nekaj značilnejših poglavij iz njegovega eseja o Cirilu Zlobcu.

Ur.

1.

France Prešeren, oče slovenske poezije, je eden velikih evropskih romantikov; pri nas so ga, žal, s poraznim rezultatom, pogosto prevajali: toda kdo ga pozna?

O Srečku Kosovelu, enem največjih slovenskih in evropskih pesnikov dvajsetega stoletja, obstajata dva izbora in nekaj novejših člankov¹: toda komu ni neznan, to stran Tagliamenta?

Med najpomembnejšimi sodobnimi slovenskimi pesniki je Ciril Zlobec prvi, ki nam je ponudil svojo »osebno antologijo«: toda iz kakšnih prostorov in rok prihaja k nam — kdo kaj ve o tem?

¹ Srečko Kosovel, *Poesie e Integrali*. Izbor in prevod Jolka Milič, spremna beseda (in nekaj prevodov) Pavle Merkù, Pričevanje Aurelia Gruber Benko, založba L'Asterisco, Trst 1972; S. Kosovel — L. Spacal, *Kras Carso Karst*, spremna beseda C. Zlobec, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1980 (trijezična izdaja, prevodi skupine prevajalcev). Treba je pa tudi opozoriti na prve izjeme: *Trieste un'identità di frontiera* (Trst kot obmejna identiteta), Einaudi, Torino 1982. Avtorja knjige Angelo Ara in Claudio Magris privikrat obravnavata navzočnost slovenske komponente v zgodovini tržaške kulturne identitete in pri tem omenjata Kosovela (str. 86); komaj nekaj mesecev kasneje Folkel povzema in po svoje razvije isto temo, pri tem pa označuje Kosovela — poleg Sveva in Sabe — kot enega izmed treh velikih Tržačanov (Ferruccio Folkel — Carolus L. Cergoly, *Trieste provincia imperiale* — Trst cesarska provinca — Bonpiani, Milano 1983, str. 225; primerjaj tudi str. 145. 149 in sl.).

V daljnem letu 1966, ko je predstavil svojo antologijo *Nuova poesia jugoslava*, je v njej zapisal: »Italijanski bralec, ki bi si želel ustvariti zanesljivejšo podobo o novi poeziji v Jugoslaviji, ne razpolaga z nikakršnim, že oblikovanim kritičnim odnosom do nje«². Stanje ni več takšno kot takrat: toda kdo bi si upal oporekati žalostni aktualnosti teh besed?

Tako Prešeren nima, čeprav v goethejansko »vzvišenih«³ prevodih, ničesar in nikogar za sabo; Kosovelovo ime je letos (prvič) prešlo Sočo, a pustilo je za seboj svojo poezijo; in Zlobec, čeprav je zdaj prav gotovo najbolj znan slovenski pesnik pri nas, še zmerom prihaja k nam iz neznanih kulturnih prostorov, zaznamovan s pustolovščino, ki je moral skozenjo — lahko bi rekli — samo slovenski (ali katerikoli drug jugoslovanski) pesnik: prihaja nam namreč naproti tako od blizu in iz takšne temè, kot da se šele z njim — na valu Cankarjevih uspehov v Italiji⁴ — počasi nehuje med našo in slovensko (in jugoslovansko) kulturo neke vrste vojna, ki je že dolgo nihče več ne bojuje: meja med državama je odprta, toda zgodovina je na naši strani zgostila toliko molka, da jo je napravila, v kulturnem smislu, skoraj neprehodno.

Kot da gre za carinski davek, ki ga nihče od nikogar več ne terjaja in so ga z lahkoto obšli Jernej in Kačur in številni drugi Cankarjevi junaki: toda ob odsotnosti kakršnegakoli »že oblikovanega kritičnega odnosa« mora poezija v primerjavi s prozo plačati še dodatne carinske dajatve, še bolj neizprosne in zapletene.

Novela in roman imata že sama v sebi svoj ustrezeni kontekst in njuna realnost — če je prevod presurovo ne spodnaša — se tako ali drugače lahko giblje in stopa, če naj se tako izrazimo, s svojimi lastnimi nogami. Beseda »kruh«, tudi če bralec je samo palčke in ima kruha v obilju, bo glede na široko pomensko odprtost teksta lahko ohranila tudi v italijanščini emotivne in kulturne vrednosti izvirnika: toda kako jih zajeti v prevod v tesnem krogu ene same pesmi, v kateri so te vrednosti, čeprav neizražene, že kar ozračje samo, od katerega pesem živi?

In nobene nismo rekli o sicer razumljivih, a trnovih težavah prevajanja. Nihče na primer ne bo mogel rešiti iz pozabe naših prevodov Prešerna, ki sami sebe obsojajo v najboljšem primeru v tisto zvrst, ki jo je Goethe označil za »parodično«; in tudi če kakemu slovenskemu pesniku (Zlobcu) priznamo redko in negotovo srečo, da je »odlično« preveden (se pravi v enakovrednem in ustreznem italijanskem jeziku), tudi v tem primeru torej — ko se prepuščamo svetlobi iz druge roke (pa tudi iz nekega drugega kulturnega sveta) in nam je izraz »preveden« isto kot »iztrgan, s silo ločen« od svojega konteksta znakov in zgodovine in okrnjen od subjektivnih, torej nezanesljivih projekcij tujega bralca — kaj mu torej ostaja od melodije in smisla izvirnika?

² *Nuova poesia jugoslava* (Nova jugoslovanska poezija), skupina prevajalcev, izbral in uredil Ciril Zlobec s sodelavci, Guanda, Parma 1966, str. IX.

³ Glede prevajanja glej Claudio Magris *Una voce nell'altra* (Glas v glasu), Corriere della sera, Milano, 10. 8. 1983.

⁴ Samo v letu 1983 sta izšli v Italiji — prava izjema za tujega avtorja — kar dve knjigi I. Cankarja: *Immagine dal sogno* (Podoba iz sanj), založba Marietti, Torino 1983 (s spremnima besedama Alojza Rebule in Arnalda Bressana in v prevodu Diomire Fabjan Bajc), in *La casa di Maria Ausiliatrice* (Hiša Marije Pomočnice) založba Studio Tesi, Pordenone 1983 (prevod in ureditev Marija Pirjevec).

Seveda, tudi če bi brali Sapho in jo imeli za moškega in bi nam bila sodobnica in bi njeni fragmenti nastali iz nekakšne preiščljene pesničine nagnjenosti k fragmentizmu (a jih je, kot vemo, razžrla požrešna rja stoletij), nekaj bi se vendarle prišlo od njene brezupne lepote (pod pogojem seveda, da nam prevajalec to dopušča): toda komu se ne bi zdelo takšno branje Saphe enako paradoksalno kot brezupno?

In prav to je tisti sramotni davek, ki ga naš zgodovinskokritični analfabetizem terjaja še zmerom od slovenskega (jugoslovanskega) pesnika; in Zlobec, ki je vse to vedel in ga plačuje prvi — kot pred leti Cankar na področju proze — poravnava ta davek tako zase kot za svoje rojake. Ni namreč dovolj, da prihaja k nam (prek glasov drugih) kot »goli človeški glas«⁵: ko stopa iz te naše temè in naše praznote, ju mora, to temò in praznoto, občutiti in biti od njiu tudi sam ves teman in obtežen z vsem tistim, česar mi od te poezije ne poznamo.

Bi bilo možno, v tako paradoksalnem položaju, da to ne bi bila tudi njegova usoda? In prav izpod njegovega peresa smo dobili prvo literarno-kritično delo, ki je prinašalo novico o koncu vojne in je, v sodelovanju z Giacintom Spagnolettijem, odprlo pot v Slovenijo naši najnovejši poeziji⁶; lahko pa bi že dve leti prej, ob veliki antologiji iz leta 1966, slavili mir, če bi se izmed velikih glasov naše kulture pridružil Spagnolettijevemu še kak drug glas, da bi lahko razumeli zapleteno svetlobo neke poezije, ki se na svoji zahodni meji prepleta in praskeče tako blizu z našo. Pozneje sta Zlobčeva antologija o Srečku Kosovelu, *Kras Carso Karst*⁷, in potem še njegova osebna, *Ritorni sul Carso*⁸, odprla nove prehode skozi naše starodavne obmejne postojanke; in končno njegovi najnovejši uspehi v Milanu⁹ — če še premorejo krhko nežnost poezije — odpirajo za nas in za njegove rojake prehode (in celo bližnjice), ki jih pred njegovim nastopom ni bilo.

Kje je Zlobec zajel toliko potrpežljive, kraške energije? Kakšen čudež mu je bil opora v dejanju, v katerem je nosil svoj narod na ramenih? Odkod tolikšno zaupanje v moč bratske pesniške in svoje besede?

Kajti pri Zlobcu vse kljubuje in obupuje hkrati; če naj poskušamo na to odgovoriti, se moramo — kolikor je to mogoče — povsem približati samemu jedru njegove poezije.

2.

Tudi če se opremo (žal) predvsem na njegova prevedena besedila, nam postane takoj jasno — že pri prvih tekstih *Vračanj na Kras* in še posebej v ciklu *Beseda*¹⁰ — da takšno zaupanje ne izhaja samo iz tistega, kar ga enači

⁵ Ciril Zlobec, *Ritorni sul Carso* (Vračanja na Kras); Antologia personale 1951—1980 (Osebna antologija), Panda Edizioni, Padova 1982, »Parola 3«, str. 15.

⁶ Giacinto Spagnoletti — Ciril Zlobec, *Sodobna italijanska lirika*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1968.

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam.

⁹ A. Bressan, *Ciril Zlobec*, revija STILB, Rim, št. 16—18, julij-december 1983, str. 114 in sl. Številka prinaša poleg predstavitev Cirila Zlobca in njegove poezije tudi prevod nekaterih njegovih še neobjavljenih pesmi iz cikla *Novo branje: Potuhneni Prometej, Srečni Siziif, Prokrust, Kratek čas kentavrov*, poleg njih pa še: Rečeno v oklepaju, Ne primerjaj, Opoldanski pastel in Smer vrnitve.

¹⁰ Prav tam, str. 12—15.

s slehernim drugim pesnikom, slovenskim, italijanskim, ruskim, francoskim ali kakršnimkoli že: iz tistega čudeža torej, zaradi katerega neka človeška izkušnja potone v lastni jezik, da bi potem spet priplavala na površje drugačna in univerzalna, marveč bolj iz neke vrste svetle globine v sebi, »temne luči«, ki v svoji lastni dialektiki nujnosti in naključja (torej v lastni svobodi in tesnobi) išče v sebi svojo usodo, od katere je potem odvisen sleherni korak.

»In na začetku je bila beseda«: s temi biblijskimi besedami začenja eno svojih najbolj bleščečih besedil v tem smislu (*Beseda 1*): v temnem, torej prvobitnem prostoru, ki je značilen tako za posameznika kot za vrsto, tako za sleherno biografijo kot za zgodovino vseh, kjer se pesniška beseda spremeni, kot bi se potegnili v svoje lastne korenine, v besedo samo in se z njo zlije v sam začetek človečnosti življenja, beseda (življenje) tudi živi samo kot možnost svetlobe (življenja); če njena luč namreč ni takšna tudi v svetlobi sveta, če je »pogled človeka« ne dvigne in je človek, ko jo izgovarja, ne iztrga iz prvobitne temë, ugasne nekje tam spodaj in »vanjo vrača se odslužena«¹¹.

Beseda je torej že v načelu razpolovljena, saj temelji na dvojnem gibanju, na ljubezni in tesnobi: ženeta jo sla, da bi se izrazila, bila luč v svetlobi sveta, in tesnoba zaradi nevarnosti, da se to ne bi zgodilo in se ne bi — če je ne bi razumel in izgovoril še kdo drug, drug človek — razblinila v temi neizgovorjenega, v nečem, kar ni človeško (v temi ali molku ali kriku, v čemerkoli že), v smrti sebe same in v niču.

Da bi beseda prišla na svet, strukturira na eni strani ljubezen sebe same kot projekt ljubezni za druge, po drugi pa — ker je takšen projekt mogoč samo, če ga kdo pripoznava — se hoče izraziti v najvišjem (ali najglobljem) vseh svojih govorov (svojih možnosti komunikacije), torej v pesniškem jeziku (ki zamenjuje jezik ver in mitov).

Tako se trenutek zapeljevanja (lastne oblike kot najbolj neposredne in učinkovite ali kot najbolj osvajajoče metrike komunikacije) združi v njenem projektu s trenutkom univerzalnosti, pojmovane kot brezmejno bratstvo: tisto »drugo samo po sebi« v poeziji namreč ni karkoli, temveč — namenoma — sleherno človeško bitje, človeštvo. Zato pesnik toliko bolj boleče občuti v svojih koreninah, lastno naključnost. Če pesniška beseda kot izraz izvirne besede (torej celovitega jezika) ne pozna mejá bolj, kot ji je potrebno, da bi samo sebe opredelila znotraj posebnosti svojega jezika, da bi dihala v vsej svoji neposredni pristnosti, terja, da se svobodno izraža v svojem lastnem jeziku. Če pa je ta beseda uklenjena, njen projekt ljubezni ne more biti drugega kot dejanje osvobajanja in radikalne poistovetenosti z lastnim narodom v nekakšnem zlitju besede in jezika, ki se pri Zlobcu uresničuje kot osebna izkušnja in kot mimesis zgodovinske izkušnje njegovega naroda. Beseda in slovenščina, jezik in poezija, Slovenec Zlobec in Zlobec borec, pesnik in prevajalec ter kulturni delavec se takó prelijejo v eno samo, izjemno in neponovljivo metaforo: v slovenski in jugoslovanski liriki ne manj kot v naši (temà, ki ga preganja in se je z njo prvi spopadel) in evropski.

¹¹ Prav tam, str. 15. Avtor se torej giblje v prostoru, ki ni samo prostor pesniškega jezika, marveč možnosti slehernega govora; torej znotraj izkušnje, ki je povsem drugače radikalna od tiste, skozi katero popotuje pesnik svobodno, znotraj normale in zakonitosti lastnega jezika.

Znotraj besede je tudi razložljiv čudež, o katerem smo se spraševali; iz nje izhaja *zaupanje*, ki ga prinaša vse do nas. Ta beseda je lahko našla svojo obliko in se zgodila samo v konkretnem Zlobčevem *takrat* in *tam*; da bi razumeli to *svetlo prvinskost*, ga moramo zdaj poskusiti *brati* in *izgovoriti*: posvetiti v prvinskost naše besede.

3.

Prva leta v življenju Cirila Zlobca (bi lahko bilo drugače?) se izgubljajo in potaplja v temi in molku. Ne izgubljajo pa se — čeprav se dotikajo mita — v legendi, podobno kot pri Orfeju; potisnjena so celo v našo zgodovino in — v nekem trenutku, ki ga bom imenoval *orfejski*, ker je osvoboditeljski — nam odkrivajo začetke tiste odrinjenosti, v kateri sta še zmerom, z našega zornega kota, skoraj vsa slovenska poezija in kultura. Ne samo tisti, ki so to zakrivili, temveč tudi tisti, ki tega niso preprečili, ki se prizadevajo, da ne bi vedeli za ta masaker.

In v tej zapuščeni Arkadiji, čudoviti, a skromno obljudeni pokrajini, kakršen je tržaški Kras, sta v času, ko se je rodil Zlobec, vreščala savojska zastava in črni prapor z mrtvaško glavo ter s prekrizanimi stegnenicama in liktorskima sekiricama: 4. junija 1925 v Ponikvah (poitalijančenih v Paniqua), vasici nekaj deset kilometrov oddaljeni od Trsta (v njegovi provinci), je mali Ciril-Čiro zagledal luč sveta — ta igra besed je toliko bolj grenka, kolikor bolj dobesečno resnična — v svetu tem.

Ali bi lahko kako drugače, na kratko, opredelili tisto, kar je italijanska civilizacija namenila svojim »drugorodcem« in »drugojezičnim« prebivalcem?

Italija si je z bivšim avstrijskim Primorjem priključila skoraj tretjino vsega slovenskega naroda in jo pahnila — že takoj ob svojem prihodu — v katastrofo, ki naj bi imela, po zaslugi fašizma, vse značilnosti blage menjave letnih časov.

Komaj se je križarka Audace dobro zasidrala ob pomolu S. Carlo (zdaj Molo Audace), je že bila slovenska skupnost v Trstu — ki je štela toliko prebivalcev kot Ljubljana — raztepena na vse strani in potisnjena v blato in kri naše odrešeniške civilizacije: na tisoče Slovencev, ki so se bojevali v avstro-ogrski vojski, so aretirali, jih preganjali, konfinirali; prav tako na tisoče jih je bilo odpuščenih iz službe, premeščenih ali prisiljenih zapustiti svoje domove: pod udarom so bili predvsem učitelji in uradniki in celo duhovniki, zlasti pa delavci.

Med temi je bil tudi Albert, Zlobčev oče, ki se je moral vrniti v rojstno vas na svojo skopo zemljo; že prej ga ni mogla preživljati, in tudi zdaj — vojna se je razdivljala v njeni neposredni bližini — sta bili doma revščina in beda.

Albert ni bil samo ob dostojanstvo svojega dela in svoj tržaški dom; da bi se preživel in priboril svoji družini kos kruha, je moral delati ne samo na zemlji, marveč tudi po kamnolomih, tako značilnih za Kras: obsojen je bil torej na delo, ki ni bilo samo najbolj težaško, ampak namenjeno predvsem kaznjencem in najbolj revnim med delavci, in tako je tudi on prispeval svoj delež k postavitvi tistih kamnitih delirijev, ki jih je fašizem postavil v mestu, iz katerega ga je prej izgnal.

Kako ne bi bil Ciril, zadnji izmed devetero otrok, videl v njem »najbolj temnega, / najbolj nesrečnega / moža na svetu« (Balada o nekem rojstvu)? Kot da je usoda očeta preganjala že prej: hkrati z ženo je izgubil tudi najmlajšega od svojih otrok, deklico. Toda njegova trdoživost je videti močnejša od sleherne preizkušnje in, včasih, kot da je kos tudi nesreči: ne dolgo po tej dvojni smrti se je vnovič poročil z dekletom iz Tomaja, ki je imela enako ime in se pisala prav tako kot prva žena; in ta druga žena mu je rodila še eno deklico, nato še Cirila. V doto je poleg tomajskega zraka vsaj za najmlajšega prinesla — še podtalno — veliko Kosovelovo glasbo.

Če je leto 1925 podarilo Albertu zadnjega njegovih otrok, se zdi, da so se po tragičnih letih pred tem datumom naslednja leta utrdila v neskončno verigo: že leto prej je bil za zmerom pripojen italijanskemu kraljestvu in njegovim gorjačam. Kar se je zdelo samo vihar, je tudi nad Krasom umestilo svoj žareči milenij.

Da bi jih odrešila, se Italija, monarhistična in v fašistični uniformi, ni omejila samo na to, da je »drugorodcem« delila lakoto in revščino, s katerima je bila tako širokosrčna tudi pri večini Italijanov, in ne samo na to, da jih je, kot svoje antifašiste, poniževala in preganjala. Ideološko gledano so bili »drugorodci« za fašistično Italijo — *ante litteram* — to, kar so kasneje postali Židje v nacistični Nemčiji, le postopek je bil drugačen: fizično iztrebljanje ni bilo potrebno, zadostovalo je, da jih uničijo kot Slovence, da jim torej vzamejo — s sleherno svobodo in pravico — njihovo dušo: jezik, kulturo, narodnost. S posebnimi zakoni iz leta 1926 so se ta skrajno anticivilizacijska prizadevanja tako zelo radikalizirala, da so že postala neke vrste »dokončna rešitev«.

Težko je, za nas, že pomisliti na to. Kako naj si namreč zamislimo tretjino Italije, ki bi bila vojaško okupirana in prisiljena govoriti v javnosti, prav tako pa tudi pisati in brati, samo v nemščini, recimo, v letih 1943—1945, ali pa danes samo v angleščini? Obsojena je, da ne najde več ne knjig ne italijanskih časopisov in da mora skrivati vse, kar je napisanega v italijanščini. Prisiljena je, da govori in razume, kjerkoli že se znajde — razen v zasebnem krogu — v šoli, uradu, cerkvi, kasarni, na ulici in v gostilni, neki drugi jezik, pod nenehno grožnjo fizičnega nasilja in aretacij, hišnih preiskav in sodišč.

Izjemna veličina Srečka Kosovela, rojenega v Tomaju, je prav v tem, da je pesnik takšne agonije in te katastrofe tolikšnega dela svojega naroda in svoje civilizacije, pesnik z genialno in preroško slutnjo, da ne ena ne druga ne zadevata samo njegovega naroda, ampak Evropo, vse človeštvo.

In prav v tem prvinskem in apokaliptičnem ozračju (slovenskem in italijanskem, evropskem in človeškem), ki ga je priklicala v življenje njegova lirski moč, se mali Zlobec — ne da bi se tega zavedal, vpleten in prepleten z dihom in bridko usodo svojih ljudi — rodi besedi in zatiranju v prezgodnjih koreninah neke kataklizme, sredi katere se je znašel njegov narod in ki se je kmalu potem razplamtela nad Evropo in svetom. V svojem tesnobnem ozračju — čeprav se ne zaveda — torej že vdihuje prvi dihi njunih velikih viharjev.

4.

Bi lahko vzdržal in ne klonil, če ne bi bil otrok? Največji čudež otroštva je prav tisti čar, ki nam spremeni v naraven pojav še tako nenavadno katastrofo.

Tudi v njegovi vasi — kakih štirideset hiš, ki jih noben zemljevid, razen vojaškega, ne označuje — so obstajale sile, temne in daljne, ki so ga pritiscale k tlom: njegove Ponikve, zdaj Paniqua, so bile prisiljene v revščino in niti toliko pomembne, da bi si zaslužile kaj več kot kakšen obhod raztresene patrulje.

Po drugi strani pa materinega jezika ni mogoče zapleniti kot knjigo ali časopis: če naj bi ga zasegli, bi morali ugasniti vsakega, ki ga govori, ali zapleniti resničnost. In tudi jezik malega Zlobca ni samo jezik »hiše očetove« in vasi, se pravi njegovega človeškega sveta (ki se pri vsakem otroku istoveti s človeštvom): to je jezik univerzuma, v katerem zanj vsaka stvar obstaja od trenutka, ko jo lahko imenuje.

Če pokliče mater, pride; če pokliče očeta, je pri njem — kadar je doma; in tako sleherni ime, komaj izrečeno, prikliče v življenje katerega od bratov ali kakega sorodnika ali soseda, oživi pa tudi sleherni predmet, ki se ga dotakne, zagleda. In kateri drug jezik bi lahko govorile mačke in kokoši, krotki zajčki in trepetajoče, potrpežljive ovce, plašne in trmaste koze? In trave in gozdovi, robida in doline, pašniki in skale?

Gôri v Avberu, tako kot v Tomaju in po drugih vaseh, ki so polegale — kot da so se prišle sončit ali da bi bile bližje nebu — po vrhovih drugih gričev, vsenaokrog, do koder mu seže pogled, celo zrak je napolnjen z materinim jezikom, in ta jezik ga povezuje z resničnostjo, kolikor je lahko vidi in preteče in je — ne glede na to, kako zelo je pritisnjena ob tla — slovenska.

Alojz Gradnik, eden največjih slovenskih pesnikov našega stoletja, ki je bil Zlobcu eden najbližjih avtorjev in tudi kot človek drag, hkrati pa njegov rojak, je 1938. leta — v letu, ko je Ciril stopil v gimnazijo — izdal zbirko pesmi *Večni studenci s ciklom Kmet govori*, v katerem nam kot v bleščečem in grozljivem katalogu upodablja neko resničnost, ki v njegovem kmetu postane človeška samo zaradi jezika, ta namreč oživi in posloveni vse, česar se dotakne: polj in briških trt in visokih dreves, pa tudi zapuščenega pluga in ključa v vratih.

Gradnik je bil med vojnama že odrasel moč in je že takrat občutil mnogo tistega trpljenja, ki je bilo pozneje usojeno malemu Cirilu, zato je protestiral proti narodnemu genocidu svojega ljudstva in čudežno ujel univerzalno sozvočje besede in človeštva, zaradi katerega se rodimo na svet in ga poimenujemo z naravno milino *svojega jezika*.

Ta izkušnja, ki je univerzalna, se pretaka, razumljivo, tudi skozi zgodnje Zlobčevo otroštvo, toda v svetu, ki je še bolj nemočen in zapuščen od sicer trpečega sveta Alojza Gradnika, ki ni bil nikoli kmet, čeprav je prav ta svet po svoje svoboden in avtentičen.

Kot pod slehernim nebom in v sleherni kmečki družini je tudi Ciril pomenil, komaj je dobro shodil, predvsem novo pomoč očetu pri njegovem trdem delu, zanj se je torej začela tista trnova pot, ki mu je kasneje navdihnila podobe tako intenzivne muke, kakršnih pred njim slovenska poezija

skoraj ni poznala, čeprav je prav na tem področju, zlasti pred vojno, zelo bogata; pa tudi v poeziji drugih jugoslovanskih narodov ne zasledimo mnogo tega.

Hkrati odkriva tudi druge teme — samoto, strah — ki tako pogostoma odmevajo skozi ves njegov pesniški univerzum: toda na pašniku ta majceni Orfej lahko doživlja svojo čredo in svoje veselje kot stari biblijski ali homerski pastirji, in se lahko, čeprav mu noge in roke krvavijo, zaljubi v svoj Kras, in ker ga živi, vsrkava hkrati s sovražnostjo tudi brezmejno svobodo, ki mu jo nudi.

Njegovo siromaštvo je tu kraljevsko: dokler je na paši, mu nič ne more biti v napoto in nič ga ne vznemirja, tega malega princa v cunjah.

Kajpak, hiša očetova in mati sta čisto blizu, in čeprav ga pomirjata, mu postavljata tudi meje: toda že nekaj dreves, skromna globel, že najmanjša daljava mu zbujajo in razvnemajo — v tesnem, a samo njegovem svetu, v kakršnem se pač giblje vsak otrok — zmerom nove in nove svetove in brezkončna pota; tu je vladar.

Goni svoje krave, kamor ga je volja, in lahko jim govori, kar se mu zahoče. Ko je utrujen, se ustavi in krave se krotko zgrnejo okoli njega; ko mu je prevroče, si lahko poišče senco, in ko je žejen, se lahko odžeja, kjer pijejo njegove živali (ki jih seveda pozna vsako posebej). In vsaka od njih ima svoje ime in vsa so slovenska; če se pogovarja z njimi, mu, krotke in razdražljive, odgovarjajo: toda v tej tihotni in prazni pokrajini, kjer je včasih samo za dober krik oddaljen od doma, se živali samo brezbrizno pasejo. In brezbrizen je tudi veter. Iz neznanih daljav prihaja in se ga komaj dotika, ko vzdiga bore in škržate. Če bi zakričal, bi se nadenj zrušila tišina, še bolj sinja in globoka in polna groze; in če bi njegovo srce nenadoma obstalo, se ne bi nič drugega ustavilo z njim, tam, kje sredi gmajne, kjer je kamen ob kamnu, ki prekriva tolikšen del Krasa in je »neusmiljen kot vsak kamen«, je »okamnela večnost« . . .¹²

Brezbriznost, zapuščenost, samota, smrt. Toda radovednost za ta svet, po katerem bega in sanja in se včasih ves spremeni v kamen in onemi v pogledu, ki ga zasleduje in sprašuje in tudi rešuje: kaj je tam onkraj tega, kar vidi in razume? Na drugi strani gozda in gmajne, proti Nanosu in Razdrtemu, od koder burja »med jesensko in pomladno setvijo« nori drevesa in domove; pa tudi proti jugu, prek grebenov blagih, sinjih gričev, kakor da so Tomaj in Dutovlje in Repentabor našli svoj mir v svetli daljavi, ki jih spreminja v čarobno prikazen? Kaj je tam doli, v tisti svetlobi, ki mu prinaša dražljivi dih po slanjem? . . .

Ve, čuti: Tam doli je morje, Jadransko morje in veliko in strašno mesto, ki jim od tam (nevidna, neoprijemljiva uganka) gospoduje in jih tlači, hkrati pa se tudi odmika in izgublja v svežem morskem vetrcu, ki se iz Zaliva — preskakujoč prepadne skale v soncu in prve nežne griče — podi po planoti in ustvarja svetlobo, kakršne najbrž ni nikjer drugje na svetu: kajti medtem ko sama s sabo napaja sleherno barvo, prevzema tudi spremenljivost senc in škržatov, jam in hrastov in borov.

In če poleti ta mediteranska in že tudi gorska svetloba, ki se mu je za zmerom ugnezdila v pogled in prežarja vso njegovo poezijo, pobeli kot z belim apnom skale, odene na jesen rastlinje v barvo ruja: in tedaj vzplamti

¹² C. Zlobec, prav tam, Kamen 1, str. 19.

ves tržaški Kras, koder je kaj grmovja, pa med goličavami in bori in redkim drevjem: kot da gori, brez prasketanja, v nekakšni zasanjani tišini, v kateri se izgublajo steze in vasi in mali Zlobec . . .

Tu mu minevajo in se izgublajo letni časi, hitri in gosti, da mu za njimi ostaja občutek, kot da se niso nikoli zgodili.

S šestimi leti prestopi prag kraljeve Osnovne šole v Avberu . . .

8.

Če so oče in starejši bratje zapuščali dom in Ponikve, da bi si drugje poiskali kruh, in mlajši, da bi se drugje bolj približali Bogu, jim je leta 1938 tudi Ciril sledil na tej poti izgnanstva: toda njegova pot ni samo odzivanje na božji klic, kajti v Gorici ga čaka neko posebno, prijaznejše ozračje.

Komaj nekaj deset kilometrov deli njegov svet od tega, ki se mu zdaj bliža; ko pa se s Krasa na Kras spušča k njeni svetli ravnici, ne pušča za sabo samo brezmejnosti otroštva — ki se že izgublja in oddaljuje prav tako kot njegova rodna vas — v zameno za tisto, kar se mu od vseh strani odpira v Mestu; napoti se, pravzaprav potopi, v neko drugo, skrivnostno mesto, ki pod svojo vidno površino, po kateri se giblje in ga nadzira, skriva svoje letopise in glasove neke prestolnice, ki mu je nihče ne more prepovedati.

Tu, v tem mestu, v tej svetli točki med Krasom in Brdi, med melodioznim Gregorčičevim in trpkim Gradnikovim obupom ter med Kosovelovim smrtnim obupom, ki pa je tako poln neke nepremagljive moči, ni slovenskega glasu, ki se ne bi vse gostejši zlival v Sočo, deroč iz vseh mogočih dolin, vse tam od daljnega Tolmina in Kobarida, oba že skoraj pod goro, že kar sveto za Slovence, pod Triglavom, in nedaleč od izvira Savice, kjer se Bogomila in Črtomir in Prešeren še zmerom in spet in spet izgublajo, kot se izgubljata tudi on in njegov narod.

Toda skrivna branja ga ne vznemirjajo manj od tistih, ki jih — čeprav so predpisana kot učni predmet — vendarle išče z neke vrste svetlo in občutljivo vročico tudi zunaj predpisanih okvirov.

Nov čudež stopa v njegov slovenski čudež: če je italijanščina v kuti precej drugačna od tiste v fašistični uniformi, odkriva v tem jeziku, ki ga res nima za kaj imeti rad, tudi neki drug jezik, ne manj enkrat in nujen od njegovega.

Jezik, ki se ga tu uči, se mu sproti sesipa — kot se podira slabo postavljeno ogrodje — komaj se ga dotakne, enako mu razpadata tudi semenišče in vsak drug svet, razen besedil, nad katerimi se njegova lastna govorica brez nekdanjih travm razliva v čisto poezijo: sredi čudeža, ki je samo njegov, kot luč, ki se mu vanjo odpira in ga greje in je samo njemu vidna.

»Kot slavček, ki tako milobno joče«: mar se ne joče, skrivoma, tudi on?

Dante, seveda: kristalna krogla, v kateri drhti in trepeče vse, kar je človeško; božanska stiskalnica, izpod katere priteče in zažari — nepodkupljiv, čist — Frančeskin nasmeh . . . Seveda. Toda kdo bi mogel, razen Petrarke, izgovoriti: »Lasje, vsi zlati, v zraku izgubljeni« in podrediti njihovi lepoti, z enim samim verzom — »Njen lepi obraz še smrt napravi lepo« — samo grozo nič?

Bere, prebira in znova bere: srce mu je lahko in nemirno, oči vlažne, ustnice suhe: to je ljubezen. V tej glasbi, v teh besedilih je on sam, njegova strast postaja namreč toliko bolj mogočna, kolikor bolj se ji predaja. Ciril se prepušča ljubezni, ki jo v njem prebuja vélika italijanska lirika, da je od nje ves omotičen, kajti živi jo — kot plamen v ognju — s polnostjo, ki ga zasvaja.

Otrok je, brez obrambe: toda kdo ne bi podlegel lepoti: Po drugi strani pa, kaj bi lahko vzela Dante in Petrarka slovenskim pesnikom, česar ne bi mogla odvzeti kateremukoli drugemu evropskemu pesniku? . . .

Če se torej zaljubi v veličino že takoj, ko se z njo sreča, se to zgodi predvsem zato, ker že nekaj časa tudi sam stopa po negotovi poti, ki mu jo prav to srečanje — s tem, ko mu potrjuje pravico do nje — napravlja zanesljivejšo in trdnejšo.

Njegovo posvetitveno potovanje k besedi, ki ga je nekoliko zmeden začel že v Avberu, je postalo jasnejše v goriškem malem semenišču, kjer je — ne glede na pravila in prepovedi — še mogoče poslušati slovenske glasove in brati slovenske knjige. V svojem jeziku kmalu ne bo več samo opazovalec, pravzaprav se v njem že giblje z določeno spretnostjo; z nekakšno krčovitostjo, ki je na začetku komaj opazna, potem pa vse izrazitejša, se počasi in iz lastne volje, kot v neke vrste nosečnosti, v kateri bi moral roditi sam sebe, že izvija — prevzet od vélikih Italijanov — iz naročja posvečene besede in prestopa v svetli krog svoje lastne pesniške besede.

Do božje besede še ni brezbrizen, ne zavrača je, preprosto: bolj in bolj govori v jeziku pesnikov, ki so mu dragi in je njihov glas — tako kot njegov — prepuščen izključno sam sebi, v izgnanstvu je in se mora skrivati. In na teh skrivnih ljubezenskih sestankih, ki jih organizira z njimi (in ki jih nihče ne more preprečiti), jezik — nemočen, preganjan in prepovedan — po nepričakovanem čudežu premaga sleherno temò in vsak molk, preskoči čas in njegov dih je praznik, brez katerega Ciril ne bi mogel več živeti.

Ta skrivni žar, ki ga spet in spet prevzame, kadarkoli jih prebira ali se jih spomni in prihaja od nekoga, ki ni več Bog, se hrani z njimi, pa tudi z njim samim, kot da je hkrati ogenj in drva, ki so vanj položena, in ta žar zmerom bolj terja od njega, naj se, če se noče izgubiti, izpoveduje v *verzih*: naj se prepusti in ne upira redu, kakršnega odkriva pri pesnikih, ki jih ima rad.

In bolj ko se mu iz teme in molka to valovanje podob in besed zmerom bolj urejeno zliva v metrum njihove muzike, toliko bolj spoznava, da je to on sam; in sliši — nič ne dé, če pogosto kot jecljanje, kot govorjenje netreznega človeka, ki malokdaj kaj pomeni — kako se njegov »goli človeški glas« dviga na površje, zmerom manj brezobličien in nerazločen, iz svetlobe pesnikov, ki ga naydušujejo.

Mar niso to tisti najbolj nemočni in zapuščeni? Prepovedani in zamolčani? Jih ne preganja in se jih brani priznati, uradno, celo semenišče?

Zlobec, izgnanec v lastni deželi in begunec iz materinega jezika, ne ve, da se v njem ponavlja stoletja stara drama — v njem se je zgostila, da mu že jemlje dih in spanje — drama, ki je že prve pesnike ljudskega jezika postavila proti božji besedi. In naš največji, ki mu veličino ves svet širokosrčno priznava, ga v tem potrjuje: ob njem ga prevzemata brezmejno dostojanstvo in lepota sleherne poezije, ki namesto v čudež zaupa v samostojno in ne manj

brezmejno vrednost slovenske pesniške besede in porajajoče se besede njegove lastne poezije.

To je rojstvo, ki skoraj še ne ve samo zase in bi ga lahko opisali kot rojstvo svetopisemske Besede v trenutku, ko se izvija iz teme kaosa in usmerja k luči, ki jo prinaša na svet, in datirali z enako natančnostjo: toda *zgodilo se je* in je, razumljivo, silovito. Ali bi Ciril lahko bil v trenutku svojega rojstva v poezijo kaj drugega kot *brezobličjen*? Bi njegov glas lahko bil kaj drugega kot *nerazločen*? Če se to dogaja vsem pesnikom, se pri njem, ko napoči trenutek — prvič v življenju — da svoj glas in besedo uredi v sklenjeno metrično obliko, zgodi tole: napiše pesem, brez razmišljanja, v obeh jezikih, ki jima je, vsakemu po svoje, tudi zdaj zvest.

Ta njegov prvi otrok je torej dvojček: je zato mar čudno, če ga je takoj občutil za nenormalnega? Kdo sploh je, če lahko hkrati piše v slovenščini in italijanščini in se mu oba jezika vidita enaka, kot dvoje enakih rok? Ima dve desni?

Ne najde odgovora: Zakaj je človek dveh jezikov? Stiska ga za srce: mu je italijansko srce, pocukrani rak, razžrlo — ne da bi prej kaj opazil — njegovo srce Slovenca?

Ta izkušnja je zanj, dečka, enako mučna kot usodna. Neopredeljiva in očarujoča univerzalnost poezije, v kateri se zdi, da se naša človeška vrsta gneta po poti, ki se odpira k luči, je torej prevara: ob misli, da je v njem spregovorila v dveh jezikih, se zlomi; in njen ogenj, ki ga zdaj boleče občuti, se mu zazdi usoden in strašen. Sram ga je in ponosen je in v tem je njegova rešitev. Kako je mogel pozabiti, čeprav samo za čas štirinajstih verzov in stoenaipetdesetih zlogov, na Prešernove, Jenkove, Gradnikove in Koso-velove verze? In se poistovetiti, tako naravno, z jezikom, ki je še zmerom jezik njegovih rabljev?

Po štiridesetih letih se Zlobec takóle spominja te svoje daljne, temeljne in travmatične izkušnje: »Ko sem prvič podlegel skušnjavi v sebi in začel pisati ‚pesmi‘, sem poleg slovenske napisal tudi pesem v italijanščini, kaj drugega kot sonet po Petrarkovem zgledu. Vendar se še danes spominjam, da sem to pesem — takoj, ko je bila napisana — občutil kot etično neprimerno dejanje, skoraj kot »narodno izdajstvo« (O, tragedija časa in razmer!). V trenutku, ko sem ‚odkril‘ v sebi pesnika, sem že vedel, da hočem in moram biti *samo* slovenski pesnik...«

Lahko dodamo: ne nasilje in ne verige, temveč beseda ljubezni največjega našega in evropskega lirika je pripeljala Zlobca v bližino »visokega izdajstva«, ki so jim ga tako prizadevno in v vseh mogočih oblikah ponujali, da bi se on in njegovi rojaki iz Kraljevine razvodeneli v njem.

In še: če sta se Italija in fašizem zarotila, da se mora, ne glede na trpljenje, ponoviti zgodovina besede in poezije njegovega naroda (od Orfejevih in kraških jam do Mussolinijevih ječ), je vendar imel tudi to srečo, da se je ob čaru in ljubezni Petrarkovih stihov dokončno potrdil kot Slovenec in kot človek znotraj svoje nacionalne in človeške celovitosti, ki se ji ni nikoli izneveril in je zaradi nje postal — neozdravljivo — za vse življenje pesnik.

9.

Slovenska noč ni bila še nikoli tako temna; toda v svetlobi, ki so jo iz Primorja Tržačan Tomažič in njegovi tovariši, prvi v Evropi, napovedali že leto prej, je tudi Ciril čutil, čeprav je še ni opazil, da se meje njegove domovine zdaj razširjajo vse do tja, koder živijo Slovenci. Mar niso Italijani sami, ko so podrli staro mejo med Trstom in Ljubljano, rešili primorske Slovence osame, v kateri so se več kot dvajset let dušili? S porušenjem mejá so jih povezali z usodo in prihodnostjo Slovencev v matični deželi . . .

Tega, kar se je dogajalo v teh dneh, ne bi mogli povedati bolje od verzov, s katerimi je Zlobec — mnogo let kasneje, kot da mu je tedaj zmanjkalo sape, da bi o tem govoril — napisal enega najbolj bleščečih in in pretresljivih ciklov evropske poezije odpora; in kot se beseda, onemogla in zmedena, rodi iz teme prazgodovine (pri Zlobcu iz temè revščine in fašizma), tako se nova Slovenija rojeva iz najgloblje krvi in teme vse svoje zgodovine.

In ko se Zlobec prav ta čas vrne v semenišče, že takoj sproži, kot bi se hotel upreti temi, ki ga obdaja, pobudo, pri kateri prav kmalu postane, prvič v življenju, nepopravljivo glavni junak.

Šestnajst let mu je in z nekaj prijatelji prevzame — svetlo luč v temi — slovenske grafite toliko bratskih rok, ki so zdaj, prav zato, ker so jih pisali, v verigah. To je njegova prva »revija« (prva med mnogimi): rokopisni šolski zvezek, v katerem se z različnimi spisi prepletajo njegove pesmi, torej »literarna revija«. Toda kaj naj bi bila zanj literatura v razmerah, o katerih je tu govor, če ne najbolj zaresne in ognjevitve vaje lastnega jezika? Njegova najbolj ponosna napoved neodvisnosti? Njegovo najbolj strastno dokazovanje lastne nesmrtnosti?

V Koprú lahko kot »tuj jezik« prvič v življenju študira svoj materni jezik in njegovo poezijo; ve, da se je med letom 1848 in koncem stoletja najpomembnejše prenovitveno kulturno in nacionalno gibanje v Sloveniji spočelo v skupini ljubljanskih srednješolcev, ki so pisali — drugih možnosti niso imeli — na liste iz šolskih zvezkov in jih potem zvezali ter naslovili kot *Vaje*; njihova pozornost je veljala zatirani domovini, ne pa gimnazijskemu življenju; in lirski krik Simona Jenka, največjega med »vajejci«, je od takrat spodbujal k solzam in boju sleherno resnično slovensko srce: ne bi tudi zdaj razvnel mladih, ki — ne manj kot on obupani in še bolj zatirani — čutijo tesnobno aktualnost njegovih verzov?

Naprej zastava Slave,
na boj junaška kri!
Za blagor očetnjave
naj puška govori.

Čez leto je tudi Ciril spregovoril v tem jeziku; takrat pa je že jezik njegovih prvih vaj dovolj, da se mu zaradi njega zamaje življenje, kajti te »vaje«, ki so mu nenadoma razkrile *politični* pomen besede, so ga neubranljivo vrgle v sodobno politično zgodovino, ki je hkrati tudi zgodovina njegovega naroda.

Sleherne slovenska publikacija, čeprav z roko napisana v zasebni zvezek, je vendarle hudodelsko dejanje; in če ga semeniščni zidovi tedaj še ščitijo pred zidovi sodišča in ječe, ga nikakor ne morejo pustiti nekaznovanega: kar je zunaj zločin, je tu krivda, greh, nedopustno *pohujšanje*.

Res da ne zadnje v Zlobčevem življenju, je pa *prvo* in zato najbolj dramatično in odločilno.

Ne samo da je jezik, v katerem je pisal, kmetavzarski in prepovedan: skrivoma je »objavil« nekaj ljubezenskih pesmi, ki jih, kot se zdi, ne spravlja v zanos nepopisna milina Device Marije, pač pa kaka druga, zemeljska in strogo prepovedana lepota.

Gre za pesmi »po Petrarkovem zgledu«, kot pripoveduje Zlobec v svojem italijanskem intervjuju²⁶; in tudi ne gre dvomiti o njihovi nedolžnosti: toda mar niso te pesmi že takrat napovedovale vloge, ki jo ima ljubezen v njegovem življenju (in delu)? Seveda, tu so videti še kot igra, celo njemu samemu skrivnostna, ki se z njo upira prezgodnjemu slovesu od otroštva in od sicer krhkega, pa vendarle še opaznega miru, ki se, dlje kot v svetu, še zadržuje v semenišču in naseljuje njegove sanje... In vendar je prav ta igra tista, ki je, kot se je pokazalo, bolj kot njegov naivni »nacionalizem« — neverjetno! — odločilna pri častitih očetih, da ga zaradi nje razglasijo za *izgubljenega*: ko bi se izgubljal v tistem pristnem misteriju, ki ga pomeni Brezmadežno spočetje! On pa hrepeni, čeprav jo sanja daljno in samó v pesmi, po skrivnostni lepoti kake kraške deklice (ki ji je, po toliko letih, posvetil nekaj najbolj nežnih in občutenih verzov v svoji poeziji ljubezni in otroštva, kot na primer v pesmi *Senik*²⁷)...

Skratka: pohujšanje je dvojno in popolno v okolju, v katerem mora celo nasilje sveta popustiti pred tistim, ki hoče vladati samo duši; tu ni zapovedano vzklíkati fašizmu, a sleherni simbol, ki ni verski, je prepovedan: toda sila, ki tu vlada, hoče udušiti sleherne sanje, ki je ne poveličujejo. Sicer pa bi bilo že mnogo manj dovolj za bes častitih očetov in gospoda ravnatelja. Je to sad njihove očetovske skrbi? Je tega kriva njihova neskončna dobrotljivost? Je moral Bog prav nje tako preizkusiti in jih ponižati, saj je dopustil, da so z ljubeznijo vzgojili na svojih prsih takega gada? Kakšna sramota, ki ne pada samo nanje, ampak tudi na njegovo, Čirilovo, pobožno in ničesar krivo družino! Pa še v takih časih!...

Kajpak, Rusija je že videti na kolenih, vso Jugoslavijo pa pretresajo ustrelitve, medtem ko se nove nemške divizije — po pokolu v Kragujevcu in Kraljevu²⁸ — zgrinjajo iz Grčije, Francije in celo iz Rusije, da bi obračunale

²⁵ Podatek je iz knjige: Jože Pirjevec, *Introduzione alla storia culturale e politica slovena a Trieste nel '900*. (Uvod v slovensko kulturno in politično zgodovino Trsta 20. stoletja), založila Tržaška provinca, Trst 1983, str. 31... Knjiga je bogata informacij (nanje sem se večkrat oprl) in v enem svojem delu resnično antologijska in zanimiva.

²⁶ *Uomini e libri*, št. 94, leto 1983, str. 16.

²⁷ *Ritorni sul Carso*, str. 21.

²⁸ 21. oktobra 1941 so v Kragujevcu (»mesto streljanih«) pobili okrog sedem tisoč ljudi, pri tem pa ni bilo nobenih razlik ne po socialnem položaju žrtev ne po starosti in ne po spolu (umorili so cele razrede otrok), z očitnim namenom, da bi prestrašili vse Srbe; hkrati pa so, da bi prestrašili ves delavski razred, ustrelili dva tisoč delavcev v industrijskem mestu Kraljevo. Te in druge podatke je mogoče najti v knjigi: Mario Pacor, *Confine orientale* (Vzhodna meja), Feltrinelli, Milano 1964, delo je temeljnega pomena za razumevanje zgodovine in problematike Julijske krajine.

s »Titovimi banditi«. In Duce se po sramotnem porazu, ki ga je poleti doživel v Črni gori, maščuje z ustrelitvami v Benkovcu, Šibeniku, Splitu, Vodica, v »italijanski Dalmaciji« torej; in zahteva, da se proti Slovencem, ki so jih prejšnje leto aretirali, organizira v Trstu ne manj zastrašujoč proces.

Seveda ni res, kar je v tistih dneh zapisala v eno svojih tajnih poročil tržaška kvestura, da »se še vsi dobro spominjajo mirnega obdobja, ki je nastalo potem, ko so ustrelili atentatorje na Il Popolo di Trieste leta 1930²⁹. Vsi, se pravi »zdravi del«, »fašistični del« tistega mesta, ki je pozneje, 2. decembra 1941 pod zaščito vojaštva in posebnih oddelkov policije navzoč — morda z zadovoljstvom, pa vendar odsotno — pri vrnitvi tistega posebnega sodišča, ki mu je bilo, kot kaže, prav to mesto tako pri srcu.

Ne glede na te dogodke in tiste, ki se šele pripravljajo, se Ciril — v neposredni bližini zaporov, v katerih čaka toliko obtoženih — ne pokesa svojega hudodelstva, se ne opravičuje, ne izda nikogar. Demonsko nesramen molči. V drugačnih časih bi ga pač nagnali, zdaj pa . . . zdaj se hoče ukvarjati z njim, osebno, sam tržaški in koprski škof, N. E. Monsignor Santin.

Santin, Istran, železna pest v pastoralno žametni rokavici, ceni njegovega strica duhovnika (leta 1968 se je v Trstu udeležil njegovega pogreba), ve tudi za pobožnost njegove matere, ve, da je ena njegovih sester nuna, eden od bratov kartuzijanec: v njegovih očeh se Ciril predvsem izneverja družini, v kateri ima vera takó pomembno mesto. In če so med njegovim klerom taki, ki se navdušujejo nad »novim redom« — ta pa se, kot kaže, nezadržno razliva po Evropi (in čeznjo: v Libiji je Afriški korpus pognal v beg Angleže, proti njim je tudi Japonska v Aziji neustavljivo na pohodu) — njega italijanska zastava, ki plapolala na ljubljanskem gradu, navaja veliko bolj k previdnosti, kot pa bi ga mogla razveseljevati. Človek dolgega spomina, izvedenec v zadevah tronov in gospodovanja, ne ostane gluha ob ustrelitvah, ki ga navdajajo z negotovostjo, in ve tudi, kaj v njegovem lastnem mestu pripravljajo proti njegovim slovenskim škofljanom (in ti niso samo komunisti, ki so jih aretirali prejšnje leto.) In česar si najmanj želi, je to, da ne bi številnim in nemirnim Slovencem v svoji škofiji dajal, če naj se tako izrazimo, vzroka za »razne govorice« tudi proti njemu.

Ciril pa, ki čaka, da ga bodo popeljali pred Njegovo vzvišeno obličje, je malo in spi še manj, predvsem pa je v teh dneh pripravljen na vse: na najstrožji ukor, na najtršo kazen. Pogovori s predstojniki so v njem prebudili moč, kakršno nam daje rana, ki jo je toliko bolj težko zdraviti, kolikor bolj nas skeli. Nihče ga seveda ni žalil, nobeden pa tudi ni povprašal za njegovo resnico: ni pa ga tudi ne ponižala ne užalila niti ena sama beseda ne en sam kratek premolk v vrtoglavi občutki krivde, ki se mu je ponujal. Zdaj je pripravljen na najhujše: če že mora v pekel, bo šel skozenj pokončen.

Končno se je vendarle znašel pred Njegovim obličjem, vendar pred njim ne poklekne, mu ne poljubi prstana ne roke, ne odgovori na Njegov pastirski

²⁹ Milica Kacin — Wohinz, *Appunti sul movimento antifascista sloveno della Venezia Giulia* (Zapiski o slovenskem protifašističnem gibanju na Primorskem), v zbirki Quaderni Centra za zgodovinske raziskave, Rovinj, II. zvezek, Pulj 1972, str. 407 (Delo je pod naslovom Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921—1928 izšlo tudi v dveh zvezkih leta 1977 v založbi Lipa in v Tržaškem tisku. Razprava (kot vsa knjiga) prinaša obilo dokumentacije, zelo na široko uporablja italijanske vojaške in policijske arhive, ki so jih med narodnoosvobodilno vojno zasegle oborožene enote jugoslovanskih partizanov.

pozdrav. In ko ga Santin, očetovski v razkošju svoje moči, pokliče bliže k sebi — že prej je z namigom odslovil druge, da sta lahko ostala sama —, se mu sicer približa, čeprav se hkrati še bolj zapre v svoj molk, v katerem vztraja ves čas »pogovora«: s sklonjeno glavo, toda pokončen.

Bi ga sploh mogel pogledati in se ne vdati? Srečati se z njegovim pogledom, ki je tako ves blag, bi pomenilo tvegati katastrofo; in nič manjša nevarnost ne tiči v njegovem glasu, tako umirjenem, z blagim beneškim poudarkom, ki zveni tako domače: pa tudi v tem, kar mu govori.

Po tej trojni žalitvi je bil pripravljen, da ga bo nagnal, ne pa, da ga bo povabil še bliže k Svojemu prestolu in k Svojim ustom; pripravljen je bil slišati vsaj besedo pravičnega in strogega očitka, ni pa pričakoval razumevanja, tako dobrohotne in nerazumljive strpnosti; pričakoval je celo, da ga bo žalil, prav gotovo pa ne tega, da mu bo namenil besede spoštovanja in še najmanj take, ob katerih še zdaj zardi in mu skoraj jemljejo sapo, takrat so mu pognale srce v grlo: »Tako bister in pogumen, bogve, morda bi lahko kdaj postal moj naslednik...«

V kolenih, navajenih upogibati se, začuti bolečino od napora, da se ne bi premaknil, in vztraja lahko samo zato, ker stoji tik pred njim kot svoj lasten kip: zazidan vase, nem in negiben. Ciril, ta kraški Tamin, čeprav mu je to ime še neznano, je pred svojo zadnjo preizkušnjo, ki je tudi največja, pred zapeljevanjem: kako naj se drugače ubrani, če ne z molkom, z nekakšno paralizo, ki mu — tako zelo je podobna otrplosti smrti — prepo-veduje prav to: sleherni gib, vsako besedo?

Santin, ki ni brez občutka za svojo karizmatičnost, se ne razjezi zaradi neubogljive ovčice, ki prinaša — v Njegovo semenišče — dih časa in pohujšanje, je pač človek, ki je že takrat marsikaj razumel od tiste stvarnosti, s kakršno se nikoli v našem stoletju ni bilo treba srečati nobenemu drugemu italijanskemu visokemu prelatu: nima več časa, in kar zadeva Zlobca, ve, pri čem je. Pri tem fantu se ne da nič več storiti.

Odslovi ga zaradi drugih zadev, ki se zdijo vse po vrsti pomembnejše, kmalu pozabi nanj in se ne zaveda, da je v teh nekaj trenutkih opravil krst in že tudi poroko, ki je Zlobca takrat in za zmerom zvezala z njegovim narodom.

Stvar ravnatelja in častitih profesorjev je, da ta obred zapečatijo v skladu z njegovimi svetimi nameni. O tem primeru naj več ne govorijo in naj fanta nikar ne izključijo s hrupom; treba ga je odstraniti, seveda, vendar previdno, diskretno.

Približuje se dan, ko v Trstu javni tožilec posebnega sodišča — medtem OF razširja po mestu svoje prve dvojezične letake — označi Pinka Tomažiča in druge predstavnike slovenskega odpora »kot gnusno klobko človeških plazilcev, ki se v mraku in blatu plazijo tostran in onkraj meje, zmerom pripravljeni, da strupeno pičijo, zmerom pripravljeni na razpihovanje nekakšnega panslavizma, nekakšnega slovanskega nacionalizma, zmerom pripravljeni načrtovati, pripraviti in uresničiti najbolj grozljiva hudodelstva, zmerom nanovo prebuditi staro, spečo mržnjo, stara rasna sovraštva, ki jim je po zakonu narave usojeno, da jih odplavi čas.«³⁰

Javni tožilec je zahteval 973 let ječe in 12 smrtnih obsodb (od teh so bile štiri spremenjene v dosmrtno ječo) z obtožnico, ki je napolnila polne

³⁰ M. Kacin — Wohinz, že cit. delo, str. 406.

štiri strani tržaškega dnevnika *Il Piccolo*, za te »človeške plazilce«, ki so se drznili zarotiti se »proti lastni državi in proti vsemu tistemu, kar diši po italijanstvu«.

Zlovešč »vonj«, ki smrdi po smodniku: ob zori 15. decembra 1941, kmalu po peti uri, so Pinka Tomažiča in njegove tovariše (na vojaškem kamionu, ki jih je iz mesta peljal na Kras, so peli *internacionalo*) ustrelili na strelišču na Opčinah in njihova trupla — ki so očitno zbujala strah — odpeljali v neznano, daleč stran od Trsta in od njihovih rodni krajev.

Nedaleč od tu, v Kopru, doživi ob koncu trimesečja svoj epilog tudi Cirilova zadeva: obred njegove izključitve »zaradi pohujšanja javnosti« se počasi izpolni v pravi masaker spraševanj, ki spremenijo enega najboljših učencev v semenišču v intelektualno najbolj zavrženega dijaka: kot nov, svetel in božji dokaz, da je takoj neumen, kdor je hudoben. Nezačuden celo v tistem »tujem jeziku«, ki je njegov materni jezik, mora Ciril na božični večer zapustiti semenišče z žigom hudobnega zakrknjenca, ki ga njegove »skromne« intelektualne sposobnosti — v neki vrsti metamorfoze v lombrijanskem slogu — razgaljajo ad *abundantiam* . . .

Ciril zapusti semenišče s pokončno glavo: toda ta izkušnja, kako naj ne bi bila ponižujoča in mučna?

Oropan je svoje resnice in svojega upora, domov se vrne s krinko, ki ga toliko bolj duši, kolikor bolj si jo poskuša strgati z obraza: bo njegova mati, ki je verna, mogla verjeti, da so vsi njegovi profesorji (sveti možje, služabniki božji) tako zelo krivični do njega?

In kaj naj zdaj počne? V rokah nima ničesar: temu, kar je izgubil, se pridružuje še to, česar ne najde. Ni več kmet in je prestar, da bi se šel učiti kakega poklica. In tudi če bi se sprijaznil s kakršnimkoli delom, kje pa naj ga zdaj najde?

Na Krasu se stari revščini pridruži še beda vojne: ne samo hrana, še zrak se zdi, da je racioniran, medtem ko so videti predvojna leta ob zaostritvah zaradi vojnega stanja skoraj kot idila; in on, ki se ga doslej nihče ni upal dotakniti, je zdaj prepuščen na milost in nemilost fašizmu in vojni; izhoda ni. Kam pobegniti? Pri Postojni ni več meje: Jugoslavija ne obstaja več, povsod samo streljanje in kamor greš, je Italija in — kar je še huje — Nemčija . . .

Predstojniki v semenišču — njihov kodeks ne razmišlja zaman o *kaznovanih* in *maščevalnih* ukrepih — so svoje maščevanje servirali Cirilu še toplo. Toda za ta božič ni on edini, ki prinaša nemir v Ponikve, po hišah namreč veliko bolj kot o njem govoré o tragičnih ustrelih na Opčinah. Tu pa spregovori kdo, potih, tudi o *OF*; drugega decembra se je začel proces proti Tomažiču in drugim slovenskim rodoljubom; četrtega so njeni aktivisti, ne meneč se za kraljevo vojsko in fašistični režim, raztrosili prve letake po mestu in po Krasu.

Ti letaki in pogovori pomenijo prve Cirilove stike z *OF*, njen jezik — prepoznal ga je takoj — je tudi njegov jezik. Kmalu ga govori in piše tudi sam.

Milano, sept. — dec. 1983